

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal

ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X

June/Haziran 2022, 26 (1): 5–21

Hanefî Çevreler Özelinde Kadınların Fıkıh İlmine İlgisi

Women's Interest in The Science of Fiqh in The Frame of The Hanafî Circles

Adnan Hoyladi

Dr. İHL Meslek Dersleri Öğretmeni, Sakarya İl Milli Eğitim Müdürlüğü
PhD. IHHS Religious Lessons Teacher, Sakarya Provincial Directorate of National Education
Sakarya, Türkiye
adnanhoyladi@hotmail.com orcid.org/0000-0002-8565-9941

Article Information/Makale Bilgisi

Article Types/Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 19 January/Ocak 2022

Accepted/Kabul Tarihi: 04 April/Nisan 2022

Published/Yayın Tarihi: 15 June/Haziran 2022

Pub Date Season/Yayın Sezonu: June/Haziran

Volume/Cilt: 26 **Issue/Sayı:** 1 **Pages/Sayfa:** 5-21

Cite as/Atıf: Hoyladi, Adnan. "Hanefî Çevreler Özelinde Kadınların Fıkıh İlmine İlgisi [Women's Interest in The Science of Fiqh in The Frame of The Hanafî Circles]". Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal 26/1 (Haziran 2022): 5-21.
<https://doi.org/10.18505/cuid.1059898>

Plagiarism/İntihal: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Yayıncı/Published by: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi/Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Adnan Hoyladi).

Bu makale Creative Commons Atınlı-GayriTicariTüretilemez 4.0 (CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır.
Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License CC BY-NC 4.0.

Women's Interest in The Science of Fiqh in The Frame of The Hanafî Circles

Abstract: From the past to the present, women's involvement in social life and their preoccupation with science has been a problematic issue in most societies. The Prophet Muhammad gave importance to women, who were worthless in the period of Jahiliya, in a way that could not be found in the rest of the world. The Prophet gave them the right to access social life, mosques and intellectual assemblies. First, The Prophet Muhammad forbade women to be prevented from going to mosques and even requested that women who want to come to the mosque for worship be allowed at night. Emphasizing the education of women, the Prophet ensured that they were taught to read and write. He contributed to their education by allocating a special day for women's education. He even opened a school called Şuffetu'n-Nisâ – a space enabling women to receive an education. After the death of the Prophet, women's access to mosques and intellectual assemblies was increasingly restricted due to the dominant character of Arab society and the poor understanding of the Prophet's message by some. His wife Aisha said, "If Hz. Muhammad knew what women were doing in mosques, he would have forbidden them to come to the mosque." Her testimony shows that some women of her time believed their behaviours were not in line with the requirements of Islam. However, women who understood the message of our Prophet correctly researched various Islamic sciences. It is known that until the fourth century Hijri, many women narrated hadiths, gave lectures in Damascus Umayyad Mosque, Masjid al-Aqsa, and Masjid al-Nabî, and many male students, including the caliph, attended these lectures. It is even stated in the sources that some women went on long journeys to collect hadiths. The fact that women were considered an element of sedition, especially since the third century, prevented them from going to mosques and intellectual assemblies in the name of piety. At the same time, as the works of Greek philosophers and logicians were translated and recognized in the Islamic world, their negative ideas about women had a partial effect on Islamic scholars. On the other hand, the fact that negative judgments of the Israelite narrations about women entered Islamic sources had a partial negative effect on the views of Muslim scholars towards women. In addition, since the fourth century of the hijra, the beginning of the dominance of the Shiite Fatimids in Egypt and the Shiite Buwayhids in Iraq brought about serious changes in the social life of the Muslim community. Going out of women was the cause of disasters such as famine and epidemics, and they were restricted from leaving their homes and accessing intellectual assemblies. In the sixth century Hijri, the number of female scholars increased in the Muslim society, when the society gained stability with the Saljûq, Ayyubid and Mamlûk dominations. However, this positive picture came to an end with the Mongol invasion, which came from the east and caused great damage to all intellectual studies. During this period, many scholars lost their lives, libraries were plundered, and intellectual assemblies were disbanded. After the Mongolian invasion passed in the Islamic world, the number of female jurists, which has a fluctuating course until today, has changed according to the conditions of the time they live in. In the course of history, women's interest in fiqh has depended on their access to knowledge and knowledge centres. Women sometimes learned fiqh through their individual efforts. Sometimes they had the chance to learn fiqh from their next of kin or husband, such as their grandfather, father, husband, or brother, who were also jurists. When the historical context is examined, it can be seen that the number of female jurists in every period is less than that of men. In this case, the biggest factor is the responsibilities within the family, such as housework and childcare imposed on women by society. Women had to devote most of their time to accomplishing these tasks. In Muslim societies, it is important for women to learn Islamic law/fiqh according to their own school of law so that they can fulfil the orders of the religion. In this sense, although women did not fall behind in the education of fiqh, they remained in the background in writing books and intellectual activities.

Keywords: Fiqh, Woman, Hanafî sect, Fâtîma bt. Muḥammad, Fâtîma al-Sâ'âtî.

Hanefî Çevreler Özelinde Kadınların Fıkıh İlimine İlgisi

Öz: Geçmişten günümüze çoğu toplumlarda kadının sosyal hayatta yer alması ve ilimle meşguliyeti problemlili bir konu olagelmıştır. Hz. Peygamber, cahiliye döneminde değersiz görülen kadına, dünyada benzerine rastlamanın mümkün olmadığı bir şekilde önem vermiş, onların sosyal hayata, camiye ve ilim meclislerine erişimini sağlamıştır. Öncelikle Hz. Peygamber, kadınların mescitlere gitmesinin engellenmesini yasaklamış geceleyin bile mescide ibadet için gelmek isteyen kadınlara kocaları tarafından izin verilmesini istemiştir. Kadınların eğitimine önem veren Hz. Peygamber, onlara okuma-yazma öğretilmesini sağlamıştır. O, mescitte kadınlara özel bir gün tahsis ederek eğitimlerine katkıda bulunmuştur. Hatta Suffetü'n-Nisâ adıyla bir okul açarak kadınların burada eğitim almalarını sağlamıştır. Erkek ve kadınların camide aynı ortamı paylaşmaları bazı problemlere yol açmışsa da Hz. Peygamber, bu problemleri çeşitli düzenlenmelerle aşma yoluna gitmiş, yine de kadınların mescide gelmelerini engellememiştir. Onun vefatından sonra ataerkil Arap toplumunun baskın karakteri, Hz. Peygamberin mesajının bazı kesimlerce yeterince anlaşılabilmesi nedeniyle kadının camiye ve ilim meclislerine erişimini peyderpey kısıtlamıştır. Hz. Aişe'nin "Hz. Peygamber, kadınların mescitlerde neler yaptıklarını bilseydi onların mescide gelmelerini yasaklardı." sözü, onun kendi döneminde mescide gelen bir kısım kadınların

davranışlarının İslam'ın gerekleriyle bağdaşmadığı kanaatinde olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Hz. Peygamberin mesajını doğru olarak anlayan kadınlar, onun vefatından sonra çeşitli İslamî ilimlerle uğraşmışlardır. Hicrî, dördüncü asra kadar, çok sayıda kadının hadis rivâyet ettiği, Şam Emevî Cami, Mescid-i Aksa ve Mescid-i Nebî'de ders verdiği, bu derslere halife dahil çok sayıda erkek öğrencinin katıldığı bilinmektedir. Hatta kaynaklarda bazı kadınların hadis toplamak üzere uzun yolculuklara çıktıklarına değinilmektedir. Özellikle hicrî üçüncü asırdan itibaren kadının fitne unsuru olarak görülmesi, dindarlık ve takva adına onların mescitlere ve ilim meclislerine gitmelerine mâni olunmasına yol açmıştır. Bununla birlikte aynı dönemlerde Yunan filozof ve mantıkçıların eserlerinin tercüme edilerek İslam dünyasında tanınması neticesinde kendilerinin kadınlar hakkındaki olumsuz fikirleri, İslam bilginleri üzerinde bir kısmî etkiye yol açmıştır. Özellikle tercüme faaliyetlerinde başat rol oynayan Mu'tezile mensuplarının bu durumda etkisi bulunmaktadır. Kadınlar arasında Mu'tezilî düşüncüyü benimseyenlerin çıkmaması da onların kadına bakış açısının bir neticesi olarak okunabilir. Yine Müslüman toplumlardaki kadına bakışı, sadece Yunan filozof ve mantıkçıların veya Mu'tezilîlerin etkisine bağlamak mümkün değildir. Diğer taraftan kadınlarla ilgili İsrâiliyat nevinden olumsuz yargıların İslamî kaynaklara girmesi, Müslüman âlimlerin kadına bakışını kısmî de olsa olumsuz etkilemiştir. Ayrıca hicrî dördüncü asırdan itibaren Mısır'da Fâtımî ve Irak'ta Büveyhîlerin hakimiyetlerinin başlaması, Müslüman toplumun sosyal hayatında ciddi değişimleri beraberinde getirmiştir. Kadınların dışarı çıkması, kıtlık ve salgın gibi felaketlerin sebebi olarak görülmüş, onların evlerinden çıkması ve ilim meclislerine ulaşması kısıtlanmıştır. Hicrî altıncı asırda Selçuklu, Eyyûbî ve Memlûk hakimiyetleriyle birlikte istikrar kazanan Müslüman toplumlarda kadın âlimlerin sayısı artmıştır. Ancak bu olumlu tablo, doğudan gelen ve tüm ilmî çalışmalara çok büyük zararlar veren Moğol istilasıyla son bulmuştur. Bu dönemde birçok âlim hayatından olmuş, kütüphaneler talan edilmiş ve ilim meclisleri dağıtılmıştır. İslam dünyasında Moğol etkisi geçtikten sonra günümüze gelinceye kadar inişli-çıkışlı seyir arz eden kadın fakihlerin sayısı, içinde yaşanılan zamanın şartlarına göre değişmiştir. Tarihî seyir içinde kadınların fıkıhla ilgilenmeleri onların ilme ve ilim merkezlerine ulaşabilmelerine bağlı olagelmıştır. Kadınlar, kimi zaman bireysel çabalarıyla fıkıh öğrenmiş, kimi zaman da fakih olan dedesi, babası, kocası veya kardeşi gibi mahremlerinden fıkıh öğrenme imkânı elde etmişlerdir. Bununla birlikte kadınların her dönemde akademik düzeyde olmamakla birlikte en azından dinin emirlerini yerine getirecek kadar fıkıh eğitimi almaları sağlanmıştır. Tarihsel süreç incelendiğinde her dönemde diğer ilimlerde olduğu gibi fıkıhla ilgilenen kadınların erkeklerden az olduğu görülmektedir. Bu durumda en büyük etken, ataerkil Müslüman toplumlar tarafından kadına tanınan sosyal statü ve aile içinde kadınlara yüklenen ev işleri ve çocuk bakımı gibi sorumluluklardır. Kadınlar, zamanlarının büyük çoğunluğunu bu işlere ayırmak durumunda kalmışlardır. Müslüman toplumlarda kadınların kendi mezheplerine göre ilmiyal/fıkıh öğrenmelerine önem verilmiştir. Bu anlamda kadınlar fıkıh öğreniminden geri kalmasalar da kitap telifi ve akademik çalışmalar konusunda arka planda kalmışlardır. Hanefî tarihi boyunca günümüze bir telifi ulaşan kadın fakihlere rastlanılamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Kadın, Hanefî Mezhebi, Fâtıma bint Muhammed, Fâtıma es-Sââtî.

Giriş

Tarihte kadının sosyal hayata dahil edilmesi ve eğitim-öğretim olanaklarından faydalanması, sadece İslam toplumunda değil Batı ve Doğu toplumlarında da problem olagelmıştır. Bu durum, genellikle toplumların dönem dönem kadına bakışının değişmesi ve ona biçtiği rolden kaynaklanmıştır. Ataerkil yapıya sahip Müslüman toplumlarda kadınların ev merkezli bir hayatı olduğu genel olarak söylenebilir de onlar çeşitli dönemlerde farklı görevler de üstlenebilmiştir. İslam'ın kadına verdiği değer, Müslüman toplumlarda ortak değerler oluşturmuşsa da farklı Müslüman milletlerin örf ve kültürlerinin kadına bakışı ve tanıdığı statülerde farklılıklar bulunabilmektedir. İslam'la birlikte cahiliye toplumunun değer vermediği kadınların statüsünde devrim niteliğinde düzenlemeler yapılmıştır. İslam, kadın ve erkeği birbirini tamamlayan bir bütünü parçaları olarak değerlendirmiş, insan ve kul olma yönüyle eşdeğer görmüştür.¹ Bununla birlikte kadın ve erkeğe yaratılışlarına uygun olarak farklı sorumluluklar yüklemiştir. İslam'ın bu tavrına rağmen Müslüman ülkelerdeki kadına bakış açısı, tarih boyunca farklılık arz eder. Bu farklılıkların sebebi, kimi zaman nasların yorumu olurken kimi zaman da Müslüman ülkelerin kendi millî kültürleri olmuştur.² Müslüman toplumların kadına bakışı, sosyal hayatta ve ailede kadına verilen rol, onların ilme ulaşma, eğitim-öğretim ortamlarına gidebilme ve buralardan faydalanabilme durumlarını etkilemiştir. Etbau tâbiîn dönemi ve sonrası Müslüman toplumlarda genel anlamda ilimle özelde fıkıh ilmiyle uğraşan kadınların erkeklere oranına ve meşhur âlimler ve eserlerine bakıldığında az sayıda kadının ilimle ve özelde fıkıhla ilgilendiği görülmektedir. Bu durumda Hz. Peygamberden (s.a.v.) sonra kadınların bir eğitim-öğretim merkezi işlevi gören camilerden uzaklaşmaları, toplumun ataerkil yapısı, güvenlik kaygıları sebebiyle yanında mahremleri olmadan yolculuk yapmalarına cevaz verilmemesi, Emevî ve Abbasî dönemlerinde yaşanan bazı siyasî istikrarsızlıkların insan yaşamını olumsuz

¹ Âl-i İmrân 3/195; et-Tevbe 9/71.

² Ömer Faruk Harman-Mehmet Akif Aydın, "Kadın", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 24/86-87.

şekilde etkilemesi, ev işleri ve çocuk bakımı gibi işlerin kadının uhdesinde olması gibi sebeplerin etkili olduğu öngörülmektedir. Bu çalışmada Hanefî mezhebi özelinde fıkıhla ilgilenen kadın fakihler, bunların fıkıh ilmine katkıları ve sayılarının erkeklere oranla az olmasının nedenleri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Makalede ele alınacak kadın fakihlerin Hanefî mezhebine mensubiyetleri için kaynaklarda bu duruma dair bir kayıt olmasına, babasının veya hocalarının Hanefî olmasına itibar edilmiştir. Konuyla ilgili literatür incelendiğinde geçmişten günümüze ilimle özellikle hadis ilmiyle ilgilenen kadınların konu edildiği tabakât ve terâcim tarzı eserlerin bulunduğu görülmektedir. Bununla birlikte kadın fakihleri merkeze alan çalışmalar bir hayli sınırlıdır.³

1. İslam'ın Kadınların Fıkıh Öğrenmesine Bakışı

İslam, genel anlamda ilim öğrenmeyi, kadın-erkek ayrımı yapmaksızın tüm Müslümanlara emreder. Kur'an'ı Kerim'de "...Ey Rabbim! ilmimi artır de."⁴, "...Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"⁵, "...Allah sizden inananları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltir..."⁶, "Eğer bilmiyorsanız bilgi sahibi olanlara sorun."⁷ ve "...Kulları arasından yalnızca âlimler, Allah'tan gereği biçimde korkarlar."⁸ gibi âyetlerde ilim sahibi olmanın dolayısıyla öğrenmenin önemine vurgu yapılmıştır. Bununla birlikte Allah Teâlâ, dinin emir ve yasaklarına muhatap kıldığı her Müslümana bu emir ve yasakları yerine getirebilmesi için ilim öğrenmeyi emretmiştir. Ayrıca ilim öğrenmenin önemine vurgu yaparak ve cinsiyet ayrımı gözetmeksizin tüm Müslümanları ilim öğrenmeye teşvik etmiştir.

Hz. Peygamber de ilim öğrenmenin önemi üzerinde ısrarla durmuş ve bu konuda "İlim talep etmek, her Müslümana farzdır."⁹ buyurmuştur. Bunun yanında, "Kim ilim için yola çıkarsa Allah ona cennete giden yolu kolaylaştırır. Melekler, hoşnutluklarından dolayı ilim talebesine kanatlarını serer. Denizdeki balıklara varıncaya kadar yer ve gök, ehli âlim kişinin başışlanması için Allah'a yakarır. Âlimin, âbide üstünlüğü, ayın diğer yıldızlara olan üstünlüğü gibidir. Kuşkusuz âlimler peygamberlerin vârisleridir. Peygamberler, miras olarak ne altın ne de gümüş bırakmışlardır; onların bıraktıkları yegâne miras ilimdir. Dolayısıyla kim onu alırsa büyük bir pay almış olur."¹⁰ buyurarak ilim öğrenmenin uhrevî kazanımlarına dikkat çekmiş ve ilmin önemini ortaya koymuştur. Ayrıca O, "...Allah'ın kendisine verdiği hikmetle (ilimle) yerli yerince hükmeden ve onu başkalarına da öğreten kimseye gıpta edilir."¹¹ buyurarak fıkıh öğrenmenin ve öğretmenin önemine dikkat çekmiştir. Hz. Peygamberden yeterince istifade edemediklerini düşünen kadınlar, ona gelerek kendilerine bir gün tahsis etmesini ve o gün sadece kadınlara dini öğretmesini talep etmişler ve Hz. Peygamber de bu talebe olumlu karşılık vermiştir.¹² Bu durum, onun kadınların eğitimine verdiği önemi ve desteği göstermektedir. Hz. Peygamber, çifte sevap kazanacaklar arasında câriyesini güzel bir şekilde terbiye edip ona ilim öğretenleri de zikretmektedir.¹³ Bu hadise göre Hz. Peygamber, sadece hür kadınların değil câriyelerin de ilim öğrenmesine önem vermiş ve onların da ilim öğrenme imkanına sahip olmalarını arzu etmiştir.¹⁴

³ Kadın âlimlerle ilgili çalışmalar için bk. Ömer Rıza Kehhâle, *A'lâmü'n-nisâ fi âlemeyi'l-Arab ve'l-İslâm* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1959); Mehmed Zihni Efendi, *Meşâhîru'n-nisâ* (İstanbul: Dâru't-Tibbâti'l-Âmira, 1294); Muhammed b. Pir Ali el-Birgivi, *Zuhru'l-mütehhilîn ve'n-nisâ fi ta'rifi'l-ethâr ve'd-dimâ* (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 2005); Muhammed Ekrem en-Nedvî, *el-Vefâ bi esmâ'i'n-nisâ* (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1442); Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf, *el-Müellifât mine'n-nisâ ve müellefâtihinne* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2000); Mohammad Akram Nedwi, *al-Muhaddithât: The Women Scholars in Islam* (London: Interface Publications, 2007); Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf, *Fakihât Âlimât* (Riyad: Dâru Tuveyk) (Erişim 28 Ekim 2021); Bedri Aslan, "Meşhur Fakih Kadınlar (Hicrî İlk Üç Asır)", *Turkish Studies* 13/25 (2018), 41-54.

⁴ Tâhâ 20/114.

⁵ ez-Zümer 39/9.

⁶ el-Mücâdele 58/11.

⁷ en-Nahl 16/43.

⁸ Fâtır 35/28

⁹ Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Şuayb Arnavûd vd. (Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), "es-Sünne", 17 (224).

¹⁰ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996), "İlim", 19 (2682).

¹¹ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Mustafa Dîb el-Bağâ (Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1993), "İlim", 15 (73).

¹² Buhârî, "İlim", 35 (101).

¹³ Buhârî, "el-Enbiyâ", 49 (3262).

¹⁴ Kadın öğretimile ilgili bk. Şakir Gözütok, "İslam Tarihinde Kadın Öğretimi ile İlgili Bazı Yaklaşımlar", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2 (2001), 269-301.

İslam âlimleri, bir Müslümanın dinî yükümlülüklerini yerine getirecek kadar bilgiye sahip olması gerektiği konusunda hemfikirlerdir. Serahsî (öl. 483/1090?), İmam Muhammed'e (öl. 189/805) atıf yaparak "İlim talep etmek, her Müslümana farzdır."¹⁵ hadisindeki "İlim" ifadesinden kastın ilmü'l-helâl olduğunu bu ifadenin de kişinin içinde bulunduğu zaman diliminde kendisine emredilen farzları eda edebilmek için ihtiyaç duyduğu bilgi anlamına geldiğini ifade eder.¹⁶ Buna örnek olarak bir Müslümanın namaz kılması için abdest almayı öğrenmesi, ticaretle uğraşmanın faiz ve fasit akitlerden kaçınmayı bilmesi, malı olanın aynı cins maldan vermesi gereken zekâtı ve üzerine farz olanın haccı nasıl eda edeceğini bilmesi gerektiğini gösterir. Serahsî, verdiği bu örneklerden yola çıkarak bunların ilmü'l-hâl (ilmihal) manasına geldiğini, bunun bir ilim olduğunu belirtir. Bunu da Allah'ın kıyamete kadar şeriatın bekasına hükmetmesiyle gerekçelendirir. Zira şeriat, insanlar arasında ancak öğrenilip öğretilmeyle baki kalır. Dolayısıyla şeriatı öğrenip öğretmek farzdır.¹⁷ Bu farz ister kadın ister erkek olsun şeriatı bilmek ve uygulamakla mükellef olan herkes için geçerlidir. Nitekim kadın-erkek tüm Müslümanlar, şer'î yükümlülüklerini yerine getirmekle mükelleftir. Birgivî (öl. 981/1573) de fukahânın kadın-erkek her Müslümanın ilmihal öğrenmesinin farz olduğu konusunda ittifak ettiklerini belirtir.¹⁸

Diğer taraftan farzları yerine getirecek kadar öğretim yapmanın da dinî bir yükümlülük olarak kabul edildiği görülmektedir. Mevsîlî (öl. 683/1284), farzları yerine getirebilecek kadar ilim öğretmenin farz olduğunu belirtir. Hatta Hz. Peygamberin "Kendisine (insanların ihtiyaç duyduğu) bir ilim sorulduğunda bunu gizleyenin ağzına kıyamet gününde ateşten bir gem vurulur."¹⁹ hadisi mucibince bir Müslümanın sahip olduğu köleye Kur'an ve farzları eda edebilecek kadar fıkıh öğretmesi gerektiğini söyler. Ayrıca farzları eda edebilmek için ezber gerektiğinden âlimlerin eğitim-öğretim konusunda anlayıp ezberleyinceye kadar öğrencileri zorlamaları gerektiği görüşündedir. Mevsîlî, fetva vermenin ve fıkıh öğretmenin farzı kifâye olduğu, dolayısıyla başka bir müftünün bulunduğu yerde diğerinin her soruyu cevaplamak zorunda olmadığı görüşündedir.²⁰ Molla Hüsrev (öl. 885/1480), ergenliğe ulaşıncaya kadar çocuklara iman konuları ve fıkıh öğretiminin velilerinin sorumluluğunda olduğunu belirtir.²¹

2. Hanefî Çevrelerdeki Kadın Fakihler

Hz. Peygamber döneminde başta onun ve ileri gelen sahâbilerin hanımları olmak üzere pek çok hanım sahâbî, hadis rivayeti ve ilimle meşgul olmuştur. Onlar, mahrem sayılabilecek fikhî meselelerle ilgili Hz. Peygambere soru sormaktan çekinmemişlerdir.²² Hz. Aişe (öl. 58/678) de onların bu tavrını "Ensâr kadınları ne iyidir. Hayâları fıkıh öğrenmelerine mâni olmamıştır." diyerek takdirle karşılamıştır.²³ Fıkıhla ilgilenen hanımlar arasında Hz. Peygamberin eşleri Hz. Aişe ve Ümmü Seleme (öl. 62/681) öne çıkar. Tâbiîn hanımları da sahâbe hanımlarını örnek almış ve onlardan fıkıh öğrenmişlerdir. Bunların arasında Ümmü Seleme'nin kızı Zeyneb bnt. Ebû Seleme (öl. 73/693), Ümmü'd-Derdâ es-Sügrâ Huceyme (öl. 81/701?), Hz. Aişe ve Ümmü Seleme'nin öğrencisi Amra bnt. Abdurrahman b. Sa'd (öl. 106/724), Ümmü Seleme'nin mevlâsı ve öğrencisi Ümmü'l-Hasen Hayre bnt. el-Yesâr el-Basrî (öl.?), Hafsa bnt. Sîrîn (öl. 101/720), Hind bnt. el-Muhalleb (öl. 101/719), Hz. Aişe'nin öğrencilerinden Muâze bnt. Abdullah (öl. 101/719) ve Aişe bnt. Talha b. Ubeydullah (öl. 101/719) gibi isimler öne çıkar.²⁴ Tâbiîn sonrası dönemde fıkıhla iştigal eden kadın âlimler bulunmakla

¹⁵ İbn Mâce, "es-Sünne", 17 (224).

¹⁶ *el-Kesb*'in günümüze ulaşan bir nüshasında "ilmü'l-helâl" ifadesi yerine "ilmü'l-hâl" ifadesi bulunmaktadır. İstinsah veya baskı hatası olması muhtemel ifadenin doğrusu bu şekilde olmalıdır. Kavramın günümüzdeki yaygın kullanımı ilmihal şeklindedir. Bk. Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Kesb*, nşr. Abdülhâdî Harsûnî, thk. Süheyl Zekkâr (Dimaşk: y.y., 1980), 66.

¹⁷ Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993), 30/260; Ayrıca bk. Abdullah b. Muhammed el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr*, thk. Mahmûd Ebû Dakîka (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1937), 4/171.

¹⁸ Birgivî, *Zuhru'l-müteehhilîn ve'n-nisâ*, 65.

¹⁹ İbn Mâce, "es-Sünne", 24 (261).

²⁰ Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, 4/171.

²¹ Muhammed b. Ferâmuz Molla Hüsrev, *Dürrü'l-hükkâm şerhu Gururi'l-ahkâm* (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.), 1/337.

²² Kadınların Hz. Peygambere yönelttikleri soru örnekleri için bk. Recep Aslan, "Kadınların Hz. Peygamber'e Yönelttikleri Sorular ve Bunların Eğitim Açısından Değeri", *Ekev Akademi Dergisi* 15/49 (2011), 53 vd.

²³ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc Müslim, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1955), "el-Hayz", 13 (332).

²⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb Arnâvûd (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 3/200-201, 4/277, 369-370, 507, 508-509, 564; Ebû'l-Kâsım Ali b. Hasan İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, thk. Amr b. Garâme el-Amravî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995), 70/189-193; Ebû Muhammed et-Tayyîb b. Abdullah el-Hicrânî, *Kılâdetü'n-nahr fi vefiyâtı a'yânî'd-dehr*, thk. Hâlid Zevârî (Cidde: Dâru'l-Menhec, 2008), 2/12; Aslan, "Meşhur Fakih Kadınlar (Hicrî İlk Üç Asır)", 46-50.

birlikte, bunların büyük çoğunluğunun hadis ilmiyle ilgilendikleri görülmektedir.²⁵ Bununla birlikte kadınların genellikle kitap istinsahı ve hüsn-i hatla uğraştıkları da bilinmektedir. Hanefî fıkıh çevreleri dışında fıkıhla uğraşanlar arasında bulunan İmam el-Mehdî'nin kız kardeşi Zeydiyye mezhebine mensup Dehmâ bnt. Yahyâ (öl. 837/1434), mezhebin fıkıhına dair olan *el-Ezher*'i dört cilt olarak şerh etmiştir. Aynı zamanda fıkıh ve ferâiz konularının işlendiği *Manzûmetü'l-Kûfi* ve *Muhtasaru'l-Müntehâ*'ya da birer şerh yazmıştır.²⁶ Ayrıca Hanbelî âlim Sittü'l-Vüzerâ bnt. Ömer et-Tenûhiyye (öl. 716/1316), Mâlikî fukahâsından İmam Sahnûn'un (öl. 240/854) kızı Hatice el-Kayrevâniyye (öl.?) ve Şâfiî fakih Emetü'l-Vâhid Süteyte bnt. el-Hüseyn (öl. 377/987-988), kadın fakihlere örnek verilebilir.²⁷ Ziriklî, Nîsâbü'r'da vefat eden, daha çok hadisle meşgul olan ve Hanefî olması ihtimal dahilinde bulunan Ümmü'l-Müeyyed Zeynep bnt. Abdurrahman'dan (öl. 615/1218) bahseder.²⁸ Şu kadın fakihlerin de Hanefî olduğu bilgisine ulaşılmıştır:

Safiye İmraetü Hafs b. Abdurrahman (öl.?): Bir dönem Nîsâbü'r kadılığı yapan Hafs b. Abdurrahman'ın (öl. 199/815) eşidir. Safiye, kocası Ebû Ömer el-Belhî ile Irak'a gelmiş ve burada bir süre Ebû Hanîfe'nin (öl. 150/767) derslerine katılmıştır. O, özellikle kadınların halleri ile ilgili hocası Ebû Hanîfe'den rivâyette bulunmuştur.²⁹

Esmâ bnt. Esed b. Furât (öl. 250/864): Meşhur Mâlikî fakih Esed b. Furât'ın kızıdır. Esed b. Furât, Kayrevan'dan Medine'ye gelerek İmam Mâlik'in (öl. 179/795) derslerine iştirak etmiş, daha sonra Irak'a geçerek Ebû Yûsuf (öl. 182/798), İmam Muhammed ve Esed b. Amr'ın (öl. 190/806) derslerine katılmıştır.³⁰ Esmâ bnt. Esed, evinde babasından hadis ve fıkıh öğrenmiş, onun derslerine ve münazaralarına katılmıştır. Hanefî mezhebini tercih eden Esmâ bnt. Esed'in babasının da Kayrevan'da Ebû Hanîfe'nin görüşlerini yaydığı ve memleketine döndükten bir süre sonra Hanefî mezhebine geçtiği belirtilmiştir.³¹ Esmâ bnt. Esed, babasının vefatından sonra onun öğrencileri arasında bulunan Kayrevân kadısı ve dönemin Hanefîlerinin lideri Abdullah b. Ebi'l-Cevâd (öl. 234/848-849) ile evlenmiştir. Halifenin mihne politikasına destek vermesi sebebiyle görevden alınan Abdullah b. Ebi'l-Cevâd bir süre hapiste kalmıştır.³²

Hatice bnt. Muhammed b. Ahmed el-Cüzcânî (öl. 372/982-983): Fıkıhî, Ebû Süleyman el-Cüzcânî'nin (öl. 200/816?) öğrencisi olan ve Nîsâbü'r kadılığı yapan babası Ebû Recâ Muhammed b. Ahmed'den (öl. 285/898-899) tahsil etmiş ve bu alanda uzmanlaşmıştır. Yüz yılı aşkın bir ömür süren Hatice bnt. Muhammed, Arap dili ve yazısında (hüsn-i hat) öne çıkmıştır.³³

Ümmü'l-Fadl Tâhire bnt. Ahmed b. Yûsuf el-Ezrâk et-Tenûhiyye (öl. 436/1044-1045): 359/970 yılında doğan Ümmü'l-Fadl, ilim ve faziletiyle meşhur Tenûhî ailesinden olup babasından fıkıh öğrenmiş ve Dâru'l-Kâdî Ebû'l-Kâsım et-Tenûhî (öl. 342/953) de ondan hadis dinleyip rivâyette bulunmuştur.³⁴ Kendisi Ebû Muhammed b. Mâsî (öl. 369/979), Mahled b. Ca'fer el-Bâkarhî (öl. 369/979), Ebû'l-Hasen b. Lü'lü' (öl. 377/987), Ebû Bekir b. İsmail el-Verrâk (öl. 378/988) ve Ebû'l-Hüseyn b. el-Bevvâb (öl. 376/987) gibi âlimlerden hadis dinlemiş, kendisinden de Hatîb el-Bağdâdî (öl. 463/1071) rivâyette bulunmuş ve Basra'da vefat etmiştir.³⁵

²⁵ Kadın âlimleri konu edinen bir çalışma yapılmakta olup tamamlanan 43 cildi yayınlamıştır. Bk. Nedvî, *el-Vefâ*.

²⁶ Hayreddîn b. Mahmûd ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 3/5; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin* (Beyrut: Dâru't-Turâsi'l-Arabî, ts.), 4/146.

²⁷ Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/78; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15/264.

²⁸ Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/66.

²⁹ Muvaffak b. Ahmed el-Mekkî, *Menâkibü Ebî Hanîfe* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1981), 517; Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ya'kûb es-Sebezmûnî, *Keşfü'l-âsâri's-şerife fi menâkibi'l-İmâm Ebî Hanîfe*, thk. Latîfürrahmân el-Behrâîcî el-Kâsımî (İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd, 2020), 2/597; Ebû Muhammed Abdülganî b. Abdülvâhid el-Makdisî, *el-Kemâl fi esmâ'ir-ricâl*, thk. Şâdî b. Muhammed Âl Nu'mân (Kuveyt: Şeriketü Girâs, 2016), 2/244.

³⁰ Ebû'l-Fadl İyâz b. Musa el-Yahsubî, *Tertibu'l-medârik ve takribu'l-mesâlik*, thk. İbn Tâvî et-Tancî vd. (Muhammediye: Matbaatu Fidâle, 1970), 3/291.

³¹ Ahmed b. İsmail b. Muhammed Teymûr, *Nazara târihiyye fi hudûsi'l-mezâhibi'l-fikhiyyeti'l-erbaa* (Beyrut: Dâru'l-Kâdirî, 1990), 54; Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed ed-Debbâğ, *Meâlimü'l-îmân an ma'rifeti ehli Kayrevan*, thk. Abdülmecîd el-Hayâlî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426), 2/4.

³² Martijn Theodoor Houtsma vd., *Mu'cezü dâirati'l-meârifî'l-İslâmiyye*, thk. İbrahim Zeki Hurşîd vd. (Kahire: Merkezü's-Şârika li İbdâ'î'l-Fikrî, 1998), 18/5608; Yahsubî, *Tertibu'l-medârik*, 4/62; Hasan Hüsnî Abdülvehhâb, *Şehîrâtü't-Tünisiyyât* (Tunus: el-Matbaatu't-Tünisiyye, 1353), 22-23.

³³ Abdülkadir b. Muhammed b. Muhammed Ebî'l-Vefâ el-Kureşî, *Cevâhiru'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, thk. Abdulfettah Muhammed el-Hulvî (Kahire: Dâru Hicr, 1993), 2/277.

³⁴ Kureşî, *Cevâhiru'l-mudiyye*, 2/277.

³⁵ Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât ve zuyûluhu*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417), 14/445-446; Ebû'l-Muzaffer Yûsuf b. Kızıoğlu Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtu'z-zemân fi tevârîhi'l-a'yân*, thk. Ammâr Rihâvî - Muhammed Rıdvan İrksûsî (Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2013), 18/455.

Babası (öl. 378/998), aslen Enbarlı olup 297/909-910 yılında Bağdat'ta doğmuştur. Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî'den (öl. 310/923) hadis dinlemiş, Ebü'l-Hasen el-Kerhî'den (öl. 340/952) de fıkıh tahsil etmiştir.³⁶

Ümmü Halef Saîde bnt. Zâhir b. Tâhir eş-Şahhâmî (öl. 547/1152): 468/1075-1076 yılında doğan ve Zâhir b. Tâhir'in (öl. 533/1138-1139) en büyük çocuğu olan Ümmü Halef, sâliha bir âlîmedir. Dedesi ve babasından ilim tahsil etmiş ve hadis rivâyet etmiştir. Ayrıca Ebû Sa'd Abdurrahman b. Mansûr (öl. 474/1081-1082), Ebû Amr Osman el-Mahmî (öl. 481/1088-1089) ve Ebû Bekir eş-Şirâzî'den (öl. 494/1101) hadis dinlemiştir. Nisabur'da kendisinden pek çok kişi hadis yazmıştır. Sem'ânî'nin (öl. 562/1166) rivâyetine göre Ümmü Halef hastalandığında Kehf suresini okuyordu. *جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا* âyetine³⁷ geldiğinde ise vefat etti. Ümmü Halef'ten Abdurrahim b. Sem'ânî (öl. 618/1221?) ve babası rivâyette bulunmuştur.³⁸ Babası Ebü'l-Kâsım eş-Şahhâmî en-Nisâbü'rî, Hanefî âlimlerden biridir.³⁹ Kardeşi Ebû Mansûr Abdülhâlık b. Zâhir en-Nisâbü'rî (öl. 549/1154-1155) ise hadis rivâyetiyle meşgul olmuştur.⁴⁰

Fâtıma bnt. Muhammed (öl. 587/1191'den önce): Semerkant'ta doğmuş olmakla birlikte doğum ve vefat tarihleri kesin olarak bilinmemektedir. Kendisi, *Tuhfetü'l-fukahâ* müellifi Alâeddîn es-Semerkandî'nin (Muhammed b. Ahmed b. Ali) (öl. 539/1144) kızıdır. Alâeddîn es-Semerkandî, bir çok kral ve ileri gelenlerden talibi olmasına rağmen güzelliğiyle nam salan kızını, eseri *Tuhfetü'l-fukahâ*'yı *Bedâiu's-senâi'* adıyla şerh eden öğrencisi Alâeddîn el-Kâsânî (Ebû Bekir b. Mes'ûd b. Ahmed) (öl. 587/1191) ile evlendirmiştir. Rivâyete göre Kâsânî, şerhini yazdıktan sonra hocasına arz etmiş ve eseri hocası tarafından çok beğenilmişti. Bunun üzerine hocası, bu eseri mehir sayarak kızını onunla evlendirmiştir. Bundan dolayı fukahâ arasında "*Tuhfe*'sini şerh etti, kızıyla evlendi." sözü meşhur olmuştur.⁴¹

Fâtıma bnt. Muhammed, babasından fıkıh öğrenmiş ve *Tuhfetü'l-fukahâ*'yı ezberlemiştir. İbnü'l-Adîm (öl. 660/1262), babasından Fâtıma bnt. Muhammed'in mezhebinin görüşlerini iyi bir şekilde naklettiğini belirtir. Kâsânî, fetva konusunda bir tereddüt yaşadığında eşi ona yardımcı olurdu. Fâtıma, kocasının hangi yönden hata yaptığını açıklar, o da hanımının görüşüne itibar ederdi. Kâsânî, eşi Fâtıma fetva verdiğinde ona hürmet gösterirdi. Evlenmeden önce babasıyla birlikte fetva veren Fâtıma, fetvanın yazıldığı evraka babasıyla birlikte kendi ismini de yazardı. Evlendikten sonra ise sorulan fetvalara babası, eşi ve kendisi birlikte cevap verir ve düzenlenen evraka üçünün de adı yazılırdı.⁴²

Rivâyete göre Fâtıma bnt. Muhammed, iki bileziğini satarak Halep'te bulunan Halâviyye (medresesi) fakihlerine oruç açtırmış ve bunu uzun yıllar devam ettirerek gelenek haline gelmesine vesile olmuştur. Kureşî'nin (öl. 775/1373) yer verdiği rivâyete göre Halep'te yaşayan Kâsânî, memleketine dönmeye karar vermiş ve eşi de bunu çok istemişti. Bunu haber alan Melik Nureddîn Mahmûd (öl. 569/1174), onu çağırması ve Halep'te kalmaya devam etmesini istemiştir. Kâsânî de hocasının kızı olan eşiyle ters düşmek istemediği için memleketine dönmek istediğini ifade etmiştir. Bunun üzerine Melik ve Kâsânî, gönlünü almak için Fâtıma bnt. Muhammed'e yanında örtünmesi gerekmeyeceği bir erkek hizmetçi göndermeye karar verdiler. Gönderilen hizmetçi kapıya geldiğinde içeri girmek için izin istemiş ancak Fâtıma bnt. Muhammed izin vermemiştir. Kapı arkasından hitap ederek hizmetçiyi kocasına geri göndermiş ve ona "Fıkha olan bağlılığın bu noktaya kadar uzaklaşmış. Bu hizmetçinin bana bakmasının helal olmayacağını sen bilmiyor musun? Bakmanın caiz olması konusunda bununla diğer erkekler arasında ne fark var?" diye söylemesini istemiştir. Hizmetçi, döndüğünde melikin huzurunda kocasına durumu anlatmış ve Melik Nureddîn'in mektubuyla ona bir kadın hizmetçi gönderilmiştir. Kocasından önce vefat eden Fâtıma bnt. Muhammed, Halep'te vefat etmiştir.⁴³

³⁶ Kureşî, *Cevâhiru'l-mudiyeye*, 1/133.

³⁷ el-Kehf 18/107.

³⁸ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmürî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1993), 37/271; Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed el-Mervezî es-Sem'ânî, *et-Tahbîr fi'l-mu'cemi'l-kebir*, thk. Münîre Nâcî Sâlim (Bağdat: Riâsetu Dîvânî'l-Evkâf, 1975), 2/411.

³⁹ Kureşî, *Cevâhiru'l-mudiyeye*, 1/142, 2/120.

⁴⁰ Bilgi için bk. Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 20/254 vd.; Zehabî, *Târîhu'l-İslâm*, 37/365.

⁴¹ Kureşî, *Cevâhiru'l-mudiyeye*, 2/245, 278; Ebü'l-Fidâ Zeynüddîn Kâsım İbn Kutluboğa, *Tâcu't-terâcîm*, thk. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1992), 328; Bedâiu's-senâi'nin şekil ve muhteva açısından klasik şerhlere benzemediği, tertibinin de *Tuhfetü'l-fukahâ* ile aynı olmadığı, dolayısıyla bu eserin bir şerhten ziyade müstakil bir eser olduğu değerlendirilmesinde bulunulmuş olmakla birlikte *Tuhfetü'l-fukahâ*'nın aynı kelimelerle eser içinde bulunduğu ve bu yönüyle şerh sayılabileceği belirtilmiştir. Bk. Ferhat Koca, "Bedâiu's-senâi'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 5/294.

⁴² Kureşî, *Cevâhiru'l-mudiyeye*, 2/278; Ömer b. Ahmed el-Akîlî İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb fi târihi Haleb*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 10/4348.

⁴³ Kureşî, *Cevâhiru'l-mudiyeye*, 2/278-279.

Fâtıma bnt. Ahmed b. Ali es-Sââtî (öl.?): Babası *el-Bedâi' (el-Bedî) fî usûli'l-fıkh ve Mecmeu'l-bahreyn fî'l-fıkh* adlı eserlerin müellifi Muzafferüddîn İbnü's-Sââtî Ahmed b. Ali (öl. 694/1295) olup fikhî babasından öğrenmiş ve ondan eserlerini okuyarak istinsah etmiştir.⁴⁴ Ayrıca kendisinin ta'lik yazısı konusunda iyi olduğu belirtilmiştir.⁴⁵

Ümmü Muhammed Şühde bnt. Ömer b. Ahmed el-Akîf el-Halebî (öl. 709/1309-1310): 619/1222 yılında Halep'te doğmuştur. Halep'te Kaşgarî'den (öl. 705/1305) hadis dinlemiş, Sâbit b. Müşerrif'ten (öl.?) icazet almıştır. Hat ve istinsah ile uğraşmış, ayrıca Hanefî mezhebinden olan Diyâüddîn Ömer b. Bedir el-Mevsilî'den (öl. 622/1225) rivâyette bulunmuştur. Kardeşi Mecdüddîn İbnü'l-Adîm (öl. 677/1278), kadılık yapmış ve kendisinden önce vefat etmiştir.⁴⁶

Ümmü Muhammed Sittü'l-Vüzerâ (öl. 736/1336): İbn Şemmâ' olarak bilinen allâme ve müftü İmâdüddîn Muhammed b. Abdülkerîm b. Osman'ın (öl. 676/1277) kızı olup Ayn Câlût vakasından sonra 638/1240-1241 yılında doğmuştur. Kur'an öğreniminden sonra babasından fikh tahsil etmiş ve Ebû Hanîfe'nin fikhî görüşlerinin çoğunu ezberlemiştir. Ayrıca İsmail b. el-Rûhî (öl.?) ve diğer muhaddislerden hadis dinlemiştir.⁴⁷

Ümmü'l-Hasen Esmâ bnt. Abdullah b. Muhammed (öl. 867/1462): Hanefî âlimlerden Cemâl el-Mehrânî ed-Dımaşkî'nin (öl.?) kızıdır. İlk eğitimini babasından alan Ümmü'l-Hasen, 794/1391 yılında Kemâl Muhammed b. Nasrullah b. en-Nühhas (öl. 794/1392), Şihâb Ahmed b. Abdülgâlib b. Muhammed el-Mâkisîni (öl. 794/1392) ve pek çok âlimden hadis dinledi. Öğrencileri arasında oğlu Hasenü'l-Mâdî (öl.?) de bulunmakta olup Dımaşk'ta vefat etmiştir.⁴⁸

Fâtıma bnt. Kanbay en-Nâsirî (öl. 892/1487): Kahire'de 821/1418 yılında doğan ve küçük yaşta babasını kaybeden Fâtıma en-Nâsirî, annesi Şekerbay el-Çerkezî'nin yanında büyümüştür. Memlûk Sultanı Zâhir Çakmak (öl. 857/1453) zamanında el-Kâfûrî mahallesindeki medreseye (Berkûk Külliyesi?) başlamış ve burada Hanefî fikhî, hadis ve tefsir okumuştur. Ayrıca kıraat ilmiyle meşgul olmuş ve kârîyelerin en hayırlısı olarak nitelendirilmiştir.⁴⁹

Hatice bnt. Muhammed el-Beylûnî (öl. 930/1524): İbnü'l-Beylûnî olarak tanınan Muhammed b. Hasan el-Halebî'nin (öl. 919/1514) kızıdır. Babası ve kardeşleri, Şâfi mezhebinden olmasına rağmen kendisi Hanefî mezhebini tercih etmiş ve mezhebe dair bir kitap ezberlemiştir. Kemâl b. Nâsîh et-Trablûsî (öl. 914/1508-1509) gibi âlimlerden *Sahîh-i Buhârî* icazeti alan Hatice bnt. Muhammed, ibadete ve ilme düşkün sâliha biri olarak meşhur olmuş ve pek çok öğrenci yetiştirmiştir.⁵⁰

Hatice bnt. Muhammed b. İbrahim el-Mukri el-Âmirî (öl. 935/1529): Babası İbn Ebû Âmir (öl.?), Şeyhülislâm Radiyyüddîn el-Cedd el-Gazzî'nin (öl. 860/1455-1456) amcasının oğlu idi. Fazilet sahibi sâliha bir fikhî âlimi olan Hatice bnt. Muhammed, Necmeddîn el-Gazzî'nin (öl. 1061/1651) de dedesi olan Şeyhülislâm Radiyyüddîn el-Cedd'in aralarında bulunduğu bazı hocalardan ders aldı. Yine Necmeddîn el-Gazzî'nin babası Şeyhülislâm Muhammed b. Radiyyüddîn el-Vâlid el-Gazzî'den (öl. 984/1577) Buhara'da hadis dinleyip fikh öğrendi.⁵¹

Bûrân bnt. Muhammed Kâdilkudât Esrûddîn İbnü's-Şihne (öl. 938/1531-1532): 861/1456-1457 yılında Halep'te doğmuş ve burada vefat etmiştir. Kur'an eğitiminden sonra birçok kitap okumuş, bunları tanzim ve istinsah ile uğraşmıştır. Fikhî eğitimini babası Hanefî kâdilkudâtı İbnü's-Şihne'den (öl. 898/1492-1493) almıştır. İki kez hacca giden Bûrân bnt. Muhammed, daha çok şiirleriyle meşhur olmuştur.⁵²

⁴⁴ Kureşî, *Cevâhiru'l-mudiyye*, 2/278.

⁴⁵ Ebû'l-Hasanât Abdülhayy el-Leknevî, *Fevâidu'l-behiyye fî terâcîmi'l-Hanefiyye*, thk. Muhammed Bedrettin Ebû'l-Firâs en-Ne'sânî (Mısır: Dâru's-Saâde, 1324), 27.

⁴⁶ Takıyyüddîn b. Abdülkâdir ed-Dârî et-Temîmî, *et-Tabakâtu's-seniyye fî terâcîmi'l-Hanefiyye*, thk. Abdulfettah Muhammed el-Hulv (Kahire: Lecnetü İhyâit-Turâsî'l-İslâmî, 1970), 4/76-77; Ebû'l-Fellâh Abdülhay b. Ahmed el-Akerî, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâr men zeheb*, thk. Mahmûd el-Arnâvûd (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1986), 8/38; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Mu'cemü's-şuyûhi'l-kebir*, thk. Muhammed el-Habîb el-Hîle (Taif: Mektebetü's-Siddîk, 1988), 1/300-301.

⁴⁷ Kureşî, *Cevâhiru'l-mudiyye*, 2/277; Ebû'l-Tayyîb Muhammed b. Ahmed el-Mekkî, *Zeylû't-Takyîd fî ruvâti's-sünen ve'l-esânîd*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990), 2/376.

⁴⁸ Ebû'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li ehlî'l-karnî't-tâsi'* (Beyrut: Menşûrâtü Dârî'l-Mektebeti'l-Hayât, 1991), 12/6-7; Yûsuf, *el-Müellifât mine'n-nisâ*, 23-24.

⁴⁹ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 12/98-99.

⁵⁰ Necmeddîn Muhammed b. Muhammed el-Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâira bi a'yânî'l-mietî'l-âşirâ*, thk. Halîl el-Mansûr (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 1/195; Akerî, *Şezerâtü'z-zeheb*, 10/134-135, 239.

⁵¹ Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, 2/141; Muhammed Abdülhay b. Abdülkebir el-İdrîsî el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris ve'l-esbât ve mu'cemü'l-meâcim ve'l-meşihât ve'l-müselisât*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1982), 1/332.

⁵² Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, 2/129-130; Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/77.

Bintü Karimzân Fâtıma bnt. Abdülkadir b. Muhammed (öl. 966/1558-1559): Fazilet sahibi, sâliha bir âlim olan Bintü Karimzân, Halepli, Hanefî bir âlimdir. Kendisi 878/1473 yılında doğmuş ve Halep Revâhiye medresesi hocalarından ve *el-Miftâh*'ı ilk defa şerh eden Kemâleddîn Muhammed b. Mîr Cemâleddîn el-Erdebîlî (öl.?) ile evlenmiştir. Ayrıca Âdiliyye ve Zeccâciyye medreselerinde hocalık yapmıştır. Hat ve dili kullanma konusunda mahir olan Bintü Karimzân, birçok kitap istinsah etmiştir. Kendi döneminde Halep kadınlarının önde gelenlerinden sayılan Bintü Karimzân, zühd hayatını tercih etmiş ve hastalanma pahasına çokça namaz kılmaya devam etmiştir. Kendisi Hanefî olmakla birlikte Şâfiî olan kocasının ilminden faydalandığını belirtmiştir.⁵³

Zîbü'n-Nisâ bintü's-Sultân Muhyiddîn Evrengzib Âlemgir (öl. 1113/1701): 1048/1639 yılında doğan Zîbü'n-Nisâ, Hindistan hükümdarının kızıdır. Annesi Dilras Banu bnt. Şâhvârhan es-Safevî'dir. Kendisi Meryem Ümmü İnâyetullah el-Keşmîrî gözetiminde hafızlığını tamamlamış, nesih, ta'lik ve şefa yazılarını öğrenmiştir. Dönemin Hanefî âlimlerinden Ahmed b. Saîd el-Emîsehevî'nin derslerine katılmış, şiirle ilgilenmiş ve şairliğiyle meşhur olmuştur. *Zîbü'l-münşeât* adında risalelerinden oluşan bir eseri bulunmaktadır. Ayrıca kendisine nispet edilen *Divânü's-şî'r*'in ona ait olmadığı tespit edilmiştir. Zîbü'n-Nisâ, Râzî'nin *Tefsîru'l-kebûr*'ini Farsçaya tercüme ettirmiş, bundan dolayı bu tercüme *Zîbü't-tefâsir* adıyla meşhur olmuştur. Babasının sağlığında vefat eden Zîbü'n-Nisâ, Lahor'da defnedilmiştir.⁵⁴

Zîbü'n-Nisâ'nın 1053/1643-1644 yılında doğan kız kardeşi Zînetü'n-Nisâ bintü's-Sultân Muhyiddîn Evrengzib Âlemgir (öl.?), âlimlere hürmet etmiş ve Delhi'de Zînetü'l-Mesâcid adıyla kırmızı taşlardan bir cami inşa ettirmiştir. Kendisinin kabri de bu caminin kuzeyinde yer almaktadır.⁵⁵

3. Diğer İlimlere Nispetle Fıkıhla Uğraşan Kadınların Az Olması

Tabakât eserleri incelendiğinde kadınların daha çok hadis ilmiyle uğraştığı, fıkıh ilmiyle ilgilenenlerin sayısının az olduğu göze çarpmaktadır. Eserinde "Kitâbü'n-Nisâ" adlı bir bölüm açan, ancak burada beş kadın fakihe yer veren Kureşî, bu bölümün başında Hanefî kadın âlimlere özel bölüm açtığını, ancak çok az sayıda kadın âlimin bilgisinin kendilerine ulaştığını belirterek bu durumu, kadınların örtünmesi ve bunun gerekliliklerine bağlar. Kureşî, burada kadınların ibadetlerindeki yükümlülüklerinin erkeklerden farklı olduğuna işaret ederek onların birey olma yönüyle sorumluluklarının da farklı olduğunu anlatmak ister ve ibadetler dışında erkeklerden ayrıldıkları durumları zikrederek bu görüşünü teyit etmeye çalışır. Buna göre kadınların cemaate katılmaları zorunlu değildir. Ayrıca onlar, kocaları veya bir mahremleri olmadan yolculuğa çıkamazlar. Kadınların yabancılarla yalnız kalmaları (halvet) da yasaklanmıştır. Kureşî, bu durumları sebebiyle kadınların eğitim-öğretim ortamlarına uzak kaldıkları tespitinde bulunur. Kadınlardan ancak evlerinde baba, eş, amca, kardeş, dayı ve dede gibi yakınları arasında âlim olanların eğitim alabildiğini, böyle bir şans olmayanların eğitim-öğretimden uzak kalmak durumunda kaldıklarını ilave eder. Bu duruma örnek olarak Aleaddîn es-Semerkandî'nin kızı, Kâsânî'nin hanımı Fâtıma bnt. Muhammed es-Semerkandî'yi örnek verir. Kureşî'nin konu bağlamında kendisine ulaşan bir bilgiyi aktarması önemlidir. Buna göre onun zamanına kadar Mâverâünnehir ve diğer şehirlerde büyük çoğunlukla bir evden fetva verildiğinde o fetvanın altında evin sahibinin, kızının, hanımının veya kız kardeşinin veyahut (o evde yaşayan) diğer kadınların imzası bulunurdu.⁵⁶ Bu bilgi, evde ilimle uğraşan bir beyin olması durumunda o evin hanımlarının da bu beyin ilminden istifade ettiklerini, fıkıh tahsilinde başarılı olduklarını hatta fetva verecek düzeye eriştiklerini göstermektedir. Buna karşın onların fıkıh öğretilen ders halkalarına/meclislerine erkeklere nazaran rahat ulaşamadıkları anlaşılmaktadır.

Muhammed Ekrem en-Nedvî, Kureşî'nin belirttiği kadınların ibadetlerdeki yükümlülüklerin farklı oluşuna değinmeksizin onların hadis toplama konusunda erkeklerle eşit şartlara sahip olmamaları, aile içindeki sorumluluklarının ilim öğrenmelerini kısmen engellemesi ve varsa aile bireylerinden hadis dinleyip ilim öğrendikleri konusunda onunla hemfikirdir.⁵⁷

Kureşî'nin burada verdiği iki bilgi önem arz etmektedir. Bunlardan ilki fıkıhla uğraşan kadınlarla ilgili bilgilerin kendisine ulaşmamasıdır. Kureşî'nin ifadesinden ulaştığı kitaplarda veya kendisine ulaşan rivâyetlerde kadın fakihlerle ilgili bilgilerin çok az olduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada Kureşî'nin fıkıhla uğraşan kadınların sayısının az olduğunu söylememesi, buna karşın kendisine ulaşan bilgilerin azlığından bahsetmesi önemlidir. Bu noktada Kureşî'nin fıkıhla ilgilenen kadınların sayısının çok olduğu kanaatinde

⁵³ Akerî, *Şezerâtü'z-zehab*, 10/506; Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, 2/235; Zirikî, *el-A'lâm*, 5/130-131; Muhammed b. Abdürrezzâk Kürd Ali, *Hutatu's-Şâm* (Dımaşk: Mektebetü'n-Nürî, 1983), 4/53.

⁵⁴ Abdülhay b. Fahreddîn el-Hasenî et-Tâlibî, *Nüzhetü'l-havâtir ve behcetü'l-mesâmi' ve'n-nevâzir* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1999), 6/724-725.

⁵⁵ Tâlibî, *Nüzhetü'l-havâtir*, 6/725.

⁵⁶ Kureşî, *Cevâhiru'l-mudiyye*, 2/276-279.

⁵⁷ Nedvî, *al-Muhaddithât*, 252.

olduğu anlaşılmaktadır. Kureşî, kadın fakihlerle ilgili bilgilerin azlığını, kadınların örtünmesi ve bunun icap ettirdiği hususlara bağlasa da çağdaş yazarlardan Muhammed Ekrem en-Nedvî, bu durumun araştırılması gereken bir husus olduğunu belirtir.⁵⁸

İkincisi ise Mâverâünnehir bölgesinde büyük çoğunlukla fetva veren bir âlimin evinde bulunan hanımların fetva verecek seviyede fıkıh bilmeleridir. O bölgede fetva veren âlimlerin sayısının çokluğu göz önünde bulundurulduğunda fıkıhla uğraşan kadınların sayılarının bir hayli yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Kadınların ilimle meşgul olmasıyla ilgili Ekrem en-Nedvî'nin yaptığı tespitler, son derece önemlidir. Buna göre Hz. Peygamber, sahabe ve tabiîn dönemlerinde kadınlar ilimle özellikle hadisle uğraşmaktaydı. Ancak hicrî üçüncü asırda ilimle uğraşan kadınların sayısı azalmaya başlamıştır.⁵⁹ Bu durum, hicrî altıncı asırdan sonra Şam bölgesinde kadın muhaddislerin sayısının artmasıyla değişmeye başlamış ancak Moğol istilasıyla yine sekteye uğramıştır. Moğol etkisinin sona ermesi ve Şah Veliyullah'la (öl. 1176/1762) birlikte tekrar yükselişe geçmiş ve günümüze kadar dönemlere göre farklılık arz etmiştir.⁶⁰

Ekrem en-Nedvî, öne çıkan kadın âlimlere örnekler vermektedir.⁶¹ Bunlardan biri halife Abdülmelik b. Mervân'ın (öl. 86/705) Dımaşk camiinde ilim çevreleri tarafından çokça rağbet edilen ve pek çok erkek talebesi bulunan Ümmü'd-Derdâ'nın hadis ve fıkıh derslerine katılmasıdır.⁶² Bir diğeri de İbnü'n-Neccâr Muhammed b. Mahmûd'un (öl. 643/1245-1246) dört yüz kadın râviden hadis dinlemesidir.⁶³ Ekrem en-Nedvî ayrıca Fâtıma bnt. İbrahim el-Betâihî'nin (öl. 711/1311) Mescid-i Nebî'de Ravza'nın revaklarına yaslanarak Buhârî dersleri yaptığı örneğini de verir.⁶⁴

Hicri üçüncü asırdan sonra kadınların hadis öğrenmeye devam ettiğini belirten Ekrem en-Nedvî, ev işlerinde üstlendikleri sorumluluklar nedeniyle istisnaları olmakla birlikte kadınların hadis yolculuklarına çıkamadıklarını, yalnızca yakınındaki âlimlerden hadis öğrendiklerini ve kendilerine hadis almaya gelenlere rivâyette bulduklarını belirtir. Buna örnek olarak İmam Mâlik'in kızını gösterir. Fâtıma bnt. Mâlik (öl.?), *el-Muvatta'*yı ezberlemiş ve bu eserin râvisi olmuştur. Buna mukabil, İmam Mâlik'in oğlu, kızı gibi hadis ezberleme ve rivâyet etme faaliyetinde bulunmamıştır.⁶⁵ Ekrem en-Nedvî, ilk dönemlerde kadınların erkeklerle birlikte camilerde eğitim gördüğünü, erkeklerin ders verdiği camilerde kadınların da ders verdiğini belirtir. Ayrıca Ebû Hanîfe, İmam Mâlik, İmam Şâfiî (öl. 204/820), Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855), İmam Buhârî (öl. 256/870), Hatîb el-Bağdâdî, İbn Asâkir (öl. 571/1176), İbn Teymiyye (öl. 728/1328), Zehebî (öl. 748/1348), Suyûtî (öl. 911/1505) gibi pek çok meşhur âlimin kadın âlimlerden ders aldığını ilave eder.⁶⁶

Ekrem en-Nedvî, hicrî üçüncü asırdan itibaren kadınların hadis ilmiyle uğraşmalarının azalmasını, Abbâsî dönemindeki tercüme hareketiyle özellikle Yunan filozof ve mantıkçıların kadın hakkındaki olumsuz düşüncelerinin İslam dünyası ilim çevrelerinde tanınmaya başlamasına bağlar. Ayrıca o, tercüme hareketinde başat rol oynayan Mu'tezile'nin filozof ve mantıkçıların kadının erkeğe daha aşağı olduğu düşüncesinden etkilenerek bu fikri kabul ettiğini, bu sebeple Hârîcî, Şîî, Zeydî ve İbâzî mezheplerinden onlarca kadın âlim bulunmasına karşın Mu'tezile âlimleri arasında kadınların bulunmadığı tespitinde bulunur.⁶⁷ Ekrem en-Nedvî, Mu'tezilî kadın âlimlerin bulunmayışını, Yunan filozof ve mantıkçılardan yapılan tercümelerin İslam âlimlerinin kadına bakışını olumsuz etkilediğinin delili olarak sunar. Ancak onun felsefe ve tercümelerle uğraşan Mu'tezile'den kadın âlim çıkmadığı tespiti yerinde olmakla birlikte özellikle hicrî üçüncü asır sonrasında genel kabul görmeyen ve ilim çevreleri tarafından dışlanan Mu'tezilenin genel olarak İslam âlimlerinin kadına bakışını olumsuz bir şekilde değiştirdiğini söylemek mümkün görünmemektedir.

Antik Yunan felsefesinde kadın, erkeğe göre daha aşağı durumdadır. Erkeğin erdemi, yönetmek ve egemen olmak, kadının erdemi ise erkeğe alçakgönüllü bir şekilde itaat etmektir. Kadın, karanlık, kötü ve aşağı olan maddeyle aynı kategoride olup erkek, ruh ile özdeş ve kadından yukarıdadır. Kadın, toplumsal ve siyasal haklara sahip olmayıp eve hapsedilmiş ve dış dünyayla ilişkiyi

⁵⁸ Muhammed Ekrem en-Nedvî, "Two Questions About the Dictionary of Women Scholars", Kişisel, *Shaykh Mohammad Akram Nadwi* (Erişim 02 Kasım 2021).

⁵⁹ Nedwi, *al-Muhaddithât*, 250 vd.

⁶⁰ Nedwi, *al-Muhaddithât*, 257; Hamid Mahmood, "The Lost Female Legacy: Women Scholars in Islam", Kişisel, *Hamid Mahmood* (13 Mayıs 2012).

⁶¹ Örnekler için bk. Nedwi, *al-Muhaddithât*, 138-183.

⁶² Ebû'l-Fedâ İsmail b. Ömer el-Kureyşî İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hicr, 2003), 12/336.

⁶³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 23/133.

⁶⁴ Muhammed b. Ömer İbn Reşîd es-Sebtî, *Mil'ü'l-ayba*, thk. Muhammed el-Habîb ibn el-Hûce (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1988), 21.

⁶⁵ Nedwi, *al-Muhaddithât*, 250 vd.

⁶⁶ Turan Kışlakçı, "Felsefeciler Kadınları İlimden Uzaklaştırdı", Haber Portalı, *Timeturk* (09 Mart 2010).

⁶⁷ Mahmood, "The Lost Female Legacy: Women Scholars in Islam" (13 Mayıs 2012).

sadece yakını olan bir erkek vasıtasıyla kurabilmiştir. Kadın, ev işleri ve çocuk bakımıyla ilgilenmelidir. O, şeytanî ve akılsız bir varlıktır. Sokrates'in "Bilgisizlikten daha büyük bir zarar yoktur, kadınlardan da daha kötü bir zarar yoktur.", "Ateş taşıyan kadın, taşıdığından daha şerhli!", "Erkeğin acizliğini gösteren şeylerden biri de bildiği ve bilmediği konularda eşinin dediği her şeyi kabul etmektir.", "Kadınlar, kurulmuş birer tuzaktır ve bu tuzağa ancak aldananlar düşer." ve "Kim bilgellik konusunda iyi bir mesafe almak isterse kadınların kendisi üzerindeki egemenliğine son versin." sözleri ile bir kıza yazma öğretildiğini görünce "Şerrin şerrini artırmayın." ve "Akrep, zehrine zehir katıyor." demesi bu düşünceyi yansıtmaktadır.⁶⁸ Platon, antik Yunan felsefesinin bu bakışına karşı çıkararak kadın ile erkeğin eşitliğini gündeme getirmiştir.⁶⁹ Ancak onun görüşleri, döneminin toplumunda makes bulmamıştır. Batı medeniyeti, miras aldıkları Yunan filozoflarının kadına bu bakışını, 18. yüzyıla taşımıştır. Nitekim aydınlanma dönemi filozofları da inşaya giriştikleri modern, felsefi ve sosyal sistemde kadına gereken statüyü tanımamış, antik Yunan'dan kalma "kadınının tamamlanmamış erkek olduğu" düşüncesi paralelinde kadınların erkeklerle aynı haklara sahip olamayacaklarını ileri sürmüşlerdir. Ayrıca kadının erkekten farklılıklarını bir eksiklik olarak değerlendirmişlerdir.⁷⁰ Kadına bakışı bu şekilde olan Yunan felsefesinin tercüme yoluyla İslam dünyasına girmesinin Müslüman toplumunun kadına bakışını tamamen şekillendirdiği söylenemese de kültürel etkileşimin de katkısıyla kısmî bir etkisinin varlığından söz edilebilir. Diğer taraftan Müslüman toplumun ataerkil yapısının kadına bakışı etkileyen temel faktörlerden biri olduğu akıld tutulmalıdır.

Hız Peygamberin vefatından sonra ortaya çıkan siyasî istikrarsızlıklar, günlük hayatı zorlaştırmış ve güvenliği azaltmıştır. Hz. Osman'ın (öl. 35/656) şehit edilmesiyle başlayan kaotik ortam, Cemel Vakası ve Siffin savaşıyla devam etmiştir. Hz. Ömer (öl. 23/644) döneminde kurulan ve Hz. Ali (öl. 40/661) döneminde başkent yapılan Kûfe, o dönemlerde yeni Müslüman olan ve farklı kültürlerden gelen insanların göçleriyle birlikte kozmopolit bir yapıya bürünmüş ve güvenlik problemleri ortaya çıkmaya başlamıştır.⁷¹ Emevîler döneminin başlamasıyla birlikte, bir süre sükûnet sağlansa da Hz. Hüseyin'in şehit edilmesiyle birlikte güven ortamı tekrar bozulmuştur. Bundan sonraki süreçte çeşitli dönemlerde Ehl-i Beyt mensupları, Emevîlere karşı isyana girişmiş ve bu isyanlarda çok sayıda Müslüman hayatını kaybetmiştir.⁷² Emevîlere karşı ayaklanan ve başarılı olan Abbâsîler de ilk zamanlarda Ehl-i Beyt'e karşı hasmâne bir tutum sergilemiş ve onların isyanlarıyla mücadele etmek durumunda kalmışlardır. Ayrıca Karmatîler ve Bâtınîler gibi sapkın grupların isyanlarıyla uğraşmak zorunda kalan Abbasîler, Emevîlere nazaran daha istikrarlı bir ortam oluşturmuşlarsa da sonraki dönemlerde merkezi otoritenin zayıflamasıyla birlikte kendilerine bağlı emirler, bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamışlardır.⁷³ İslam beldelerinde zaman zaman yaşanan bu siyasî istikrarsızlıklar, gündelik hayatı etkilemiş, kadınların ders halkalarına katılmalarını ve ilim yolculukları yapmalarını zorlaştırmıştır.

Hicrî dördüncü asrın ilk çeyreğinden itibaren Abbâsîlerin başkenti Bağdat, Şif Büveyhîlerin kontrolüne girmiş ve bu tarihten itibaren sosyal hayatta bazı değişimler yaşanmaya başlamıştır. Örneğin Muharrem ayında çarşı pazarın kapatılması ve kadınların siyah giyinerek Hz. Hüseyin için matem tutmaları zorunlu hale getirilmiştir.⁷⁴ Diğer taraftan Mısır'ın idaresini ele geçiren Şif Fâtımîlerin halifesi Kâim Biemrillâh (öl. 334/946), kendi döneminde yaşanan kıtlık ve salgının kadınların serbestçe dışarı çıkmaları sebebiyle gerçekleştiğini düşünerek onların evlerinden çıkmasını yasaklamıştır. Benzer bir uygulama Memlük Sultanı Barsbay (öl. 676/1277) tarafından da yapılmıştır.⁷⁵ Bu durum hicrî üçüncü asırdan sonra Şif ve Memlük yönetimlerinin kadına bakışını ortaya koymaktadır. Her ne kadar bu durum Şif anlayışa veya belirli yöneticilere hasredilebilirse de yapılan uygulamaların toplum nezdinde bir karşılığının olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu durum, hicrî üçüncü asır ile beşinci asır arasında kadın âlimlerin sayısının düşmesi hakkında bir fikir vermektedir.

İlk dönem âlimlerinin yarısına yakınının kadınlardan oluştuğunu ileri süren Ekrem en-Nedvî, kitabında sekiz binden fazla kadın muhaddisi ele aldığını, bunların arasında fıkıh, tefsir, sarf-nahiv, şiir ve doğa bilimleriyle ilgilenenlerin olduğunu ifade eder.

⁶⁸ Mübeşşir İbn Fâtik, *Muhtârü'l-hikem ve mehâsinu'l-kelim*, çev. Osman Güman (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 216, 218, 220.

⁶⁹ Hilal Çolakoğlu, "Antik Yunan ve Platon'da Cinsiyet Sorunu", *Atatürk İletişim Dergisi* 9 (2015), 224-228.

⁷⁰ Zeynep Baktemur, "Aydınlanma Çağı Filozoflarına Göre Kadın: Schopenhauer, Kant ve Rousseau Örneği", *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi* 1 (2019), 10-11.

⁷¹ Bu dönemde devletin başkenti olan Kûfe'nin sosyo-kültürel durumu için bk. Ahmet Hamdi Furat, *Hanefî Mezhebinin Oluşumunda Kûfe Şehrinin Sosyo-Kültürel Yapısının Etkisi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 5 vd.

⁷² Emevîler dönemi için bk. İsmail Yiğit - Engin Beksaç, "Emevîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 11/87 vd.

⁷³ Abbâsîler dönemi için bk. Hakkı Dursun Yıldız-Şerare Yetkin, "Abbâsîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 1/31 vd.

⁷⁴ Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed ibnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmürî (Beirut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1997), 7/245.

⁷⁵ Harman-Aydın, "Kadın", 24/87.

Fıkıhla uğraşanlara Aişe bnt. Abdurrahman (öl.?), Ümmü'd-Derdâ ve Kâsânî'nin hanımı Fâtıma es-Semerkindî'yi gösterir. Ekrem en-Nedvî, ilk dönemlerde kadın fakihlerin sayısının çok olduğu ancak Yunan felsefesinin tercüme yoluyla İslam dünyasına girmesi ve akabinde özellikle Mu'tezile'nin çabalarıyla mantık ilminin bazı konularının fıkıh usûlü konuları arasında ele alınmaya başlanılmasından sonra bu sayının gerilediği tespitinde bulunur.⁷⁶

İslam'la birlikte kadın ve erkeklerin hak ve sorumluluklarının cinsiyetlerinin de gözetilerek adalet ilkesine göre şekillendirildiğini belirten Hüseyin Yılmaz, sonraki dönemlerde bu ilkedен sapmaların olduğu görüşündedir. Kadınlar hakkında İslâm'ın özüyle çelişen fitne unsuru, aklı ve dini eksik, erkekleri ayartan ve uğursuz şekilde değerlendirmelerin yapıldığı ve bunların bazı rivâyetlerle ilişkilendirildiğini belirten Yılmaz, Müslümanlık görüntüsü altında kadının hareket alanının daraltıldığını ileri sürer. Bu durumda eski inanç ve kültürlerin Müslümanlara etkisi, yerleşik gelenekler, dinî metinlerin yanlış yorumlanması ve toplum tarafından namus kavramına yüklenen anlam da etkili olmuştur.⁷⁷ Kadına karşı oluşan bu yargı sebebiyle bazı dönemlere ve kültürlere göre farklılık arz etmekle birlikte sosyal statüsünü geliştirici düzenlemelerin yapıldığı Hz. Peygamber döneminden sonra kadınlar, fıkıh eğitiminin yapıldığı camiler ve ders halkalarından uzak kalmışlardır.

Kadınların hicrî üçüncü asırdan sonra özeldē Hanefî fıkhına genelde ilme olan ilgilerinin azalmasının sebeplerini ortaya koyabilmek için dönemin egemen kültürünün İslam öncesinde kadına bakışının ortaya konulması ve sonraki dönemlerde bu bakışın izlenmesi gerekir.

Bilindiği üzere İslam öncesinde erkeğin egemen olduğu bir toplum yapısına sahip olan Araplar, göçebe veya yerleşik olarak yaşamaktaydı. Dolayısıyla toplumun kadına bakışı da bu duruma göre farklılık arz ediyordu. Cahiliye döneminde göçebe hayat tarzına sahip (bedevi) kabilelerde kadın, erkeğe tâbiydi.⁷⁸ Bu dönemde kabileler, erkeklerin yaptığı savaş ve yağma ile ayakta kalabiliyordu. Dolayısıyla kabilelerin yaşamlarını sürdürebilmesi erkeklere bağlıydı. Bu şartlar, göçebe toplumun kadına bakışını şekillendiriyordu. Kocasını ölen kadının miras olarak üvey evlada veya kocasının kardeşine kalması, kız çocuklarının bir utanç vesilesi olarak görülmesi ve bundan dolayı diri diri toprağa gömülmesi, o dönemde kadına nasıl bakıldığını gözler önüne sermektedir. Bu dönemde şehirde yaşayan kadınlar, sosyal ve ekonomik bakımdan göçebe olanlara göre daha iyi durumdadır. Özellikle Kureyş'in ileri gelen ailelerine mensup kadınlar, toplumda etkili konuma sahip olabiliyordu. Buna karşın toplumun çoğunluğunu oluşturan ve aristokratlar dışında kalan orta ve alt tabaka kadınlara değer verilmemiştir.⁷⁹

Hz. Peygamber, içinden çıktığı toplumun kadına bakışında devrim niteliğinde değişiklikler yapmıştır. Hz. Ömer'in, "Cahiliye zamanlarında biz kadınları bir şeyden saymıyorduk. İslam gelip de Allah onlardan bahsedince anladık ki onların bizim üzerimizde hakkı var."⁸⁰ sözleri, cahiliye döneminin kadınlara bakış açısını yansıtmaktadır. Hz. Peygamber, kadınların eğitimine önem vermiş, mescitte gerektiğinde erkek ve kadın safları arasında gerektiğinde de kadınların arasında ayakta durarak onlara hitap etmiştir.⁸¹ O, bazı sahabilerin eşlerine mescide gitmeleri için izin vermediğini öğrenince kadınların dönemin eğitim-öğretim merkezi işlevini gören mescitlerden menedilmesini yasaklamıştır.⁸² Hz. Peygamber, kadınların mescitteki namaz ve derslere iştirak etmelerini istemiş hatta geceleyin ibadet için mescide gelmek isteyen kadınlara dahi izin verilmesini emretmiştir.⁸³ O, ayrıca kaynaklarda genellikle Suffetü'n-Nisâ olarak adlandırılan bir okul tesis ederek kadınların eğitim almalarını sağlamış, kadınların eğitim-öğretim ve sosyal hayatın dışına çıkarılmasına müsaade etmemiştir.⁸⁴ Hz. Peygamber, mescide kadın ve erkeklerin düzeniyle ilgili yaşanan

⁷⁶ Kışlakçı, "Felsefeciler Kadınları İlimden Uzaklaştırdı" (09 Mart 2010).

⁷⁷ Hüseyin Yılmaz, "Hz. Peygamber Döneminden Günümüze Kadınlar ve Cami Eğitimi", *Değerler Eğitimi Dergisi* 5/14 (2007), 110 vd.

⁷⁸ Cahiliye döneminde kadına bakışla ilgili bk. Ramazan Altıntaş, "Cahiliye Arap Toplumunda Kadın", *Diyanet İlmî Dergi* 37/1 (2001), 61-85.

⁷⁹ Harman - Aydın, "Kadın", 24/86 vd.

⁸⁰ Buhârî, "el-Libâs", 30 (5505).

⁸¹ Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi (Kahire: Dâru İbn Teymiyye, 1994), 7/121, 24/16, 84, 285.

⁸² Buhârî, "Sıfatü's-Salât", 82 (835); Müslim, "es-Salât", 30 (135); Ayrıca bk. Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Şuayb Arnavûd - Muhammed Kâmil Karah Balilî (Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), "es-Salât", 53 (565) vd.

⁸³ Buhârî, "Sıfatü's-Salât", 78 (827) vd. Kadınların mescide gelmeleri ile ilgili örnek ve değerlendirme için bk. Yılmaz, "Hz. Peygamber Döneminden Günümüze Kadınlar ve Cami Eğitimi", 114 vd.

⁸⁴ *Suffetü'n-Nisâ* için bk. Ebû Muhammed Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye li İbn Hişâm*, thk. Mustafa es-Sakâ vd. (Mısır: Şerike Mektebe ve Matbaa Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdüh, 1955), 1/658; Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî, thk. Şuayb Arnavûd - Adil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 10/399 (6317), 45/100 (27130); Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Halep: Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, 1986), "Kat'u's-Sârik", 8 (4909); Zehebî, *Siyeru'l-Âlami'n-nübelâ*, 1/333.

bazı problemleri çeşitli düzenlemelerle aşma yoluna gitmiştir.⁸⁵ O, kadınların erkeklerin arkasında namaza durması, erkeklerden önce kafalarını kaldırmamaları gibi kurallar koymuştur.⁸⁶

Ahmed b. Hanbel'in rivâyetlerine göre ilk dönemlerde kadınlar bayram namazlarına katılırdı. Ancak kendi zamanında fitne olacağı endişesiyle kadınların bunu yapmaları hoş görülmemiştir. Bu rivâyetlerde geçen "İlk dönemlerde kadınlar, erkeklerle birlikte aynı meclislerde otururlardı. Ancak günümüzde kadının bir parmağının bile görülmesi fitne olur." ifadesi dikkat çekicidir.⁸⁷ İbn Ömer'in "Biz, Hz. Peygamber döneminde haklarında vahiy incek diye kadınlara bir şey demekten çekinir, onlara karşı rahat davranamazdık. Hz. Peygamberin vefatından sonra bunları yapar olduk."⁸⁸ demesi sahabenin kadınlara bakışındaki değişimle ilgili fikir vermektedir. Hz. Aişe'nin "Eğer Hz. Peygamber kendisinden sonra kadınların ne yaptıklarını görseydi İsrailoğulları gibi onların mescide gelmelerini yasaklardı."⁸⁹ şeklindeki ifadesinden onun kadınların mescide gelip giderken veya mescitte takındıkları tavrın Hz. Peygamber tarafından onaylanmayacağı ve kadınların tavırlarında bir yozlaşma olduğu düşüncesini taşıdığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte cahiliye dönemi kadına bakış açısını yansıtan "Kadınlara oda tahsis etmeyin. Onlara yazmayı öğretmeyin. Onlara yün eğirmeyi ve Nûr sûresini öğretin."⁹⁰ şeklinde hadis uydurulması, Hz. Peygamber sonrası toplumun bazı bireylerinin onun koyduğu değerlerden uzaklaştığını göstermektedir.⁹¹ Bununla birlikte bu tür uydurma rivâyetlerin Yahudilikteki kadın düşüncesiyle paralel olması sebebiyle İsrâiliyat nev'inden haberlerin İslam toplumunun kadına bakışını etkilediği değerlendirilmiştir.⁹²

Hz. Peygamberin kadına kazandırdığı sosyal statü ve onun kadın ve erkeği bir bütünün iki yarısı olarak gören yaklaşımı, kendisinin vefatından sonra değişmeye başlamış ve Arap geleneğinin baskın gelmesiyle kadının camiye ve ilim meclislerine ulaşması kısıtlanmıştır. Bu durumda kadının fitne unsuru olarak görülmesi etkili olmuştur.⁹³ Ancak bu durumun sahabe döneminden başlayarak zamana yayılması ve giderek artması, göz önünde bulundurulduğunda toplumun bütün kesimlerinin kadına bakışının olumsuz olmadığı görülecektir. Hz. Peygamberin kadına bakışını idrak eden Müslümanlar, kadınlara gereken değeri vermiş ve onların ilim tahsiline katkıda bulunmuşlardır. Tarihî seyir incelendiğinde ilimle uğraşan kadınların her zaman var olması bu durumu doğrulamaktadır. Bununla birlikte mensubu buldukları toplumun kültür ve örfünün de etkisiyle sayılarının dönem dönem azaldığı veya arttığı görülmektedir.

Sonuç

Toplumun kadına bakışı, kadının ilmî ortamlara ulaşma imkânı, ilk dönemlerden itibaren fikhın dil, hadis, tefsir gibi diğer ilimlerden bağımsız tahsil edilememesi gibi nedenlerden dolayı kadınların fıkıh tahsilinde bulunmalarını, genel olarak ilim tahsilinden bağımsız ele almak mümkün değildir.

Hz. Peygamber, cahiliye dönemindeki kadın algısını değiştirmiş, onlara değer vermiş ve toplumsal statü kazandırmıştır. Kadına kazandırılan değer, onların sosyal hayatta erkeklerle aynı imkanlardan yararlanmasını sağlamıştır. Hz. Peygamber, kadınların o dönemde eğitim-öğretim merkezi olan mescide gelmelerine ve burada ilim öğrenmelerine imkân tanımıştır. Bununla yetinmeyerek "Suffetü'n-Nisâ" adıyla kadınlara özel okul açmıştır. Böylece kadınların ilim öğrenmesi sağlanmıştır. Onların öncelikli öğrendikleri konular arasında dinin emirlerini yerine getirebilmelerini kolaylaştıran ilmihal/fıkıh bulunmaktadır.

Hz. Peygamberin vefatından sonra toplumun bazı kesimleri, İslam öncesi toplum telakkileri doğrultusunda kadınlara tanınan sosyal statüyü olumsuz anlamda değiştirmeye çalışmıştır. Sahabe döneminden itibaren zaman zaman ve kişilerin kadın algısına da bağlı olarak kadınların ilim merkezi olan mescitlere gitmesi engellenmiştir. Bu durumda Hz. Peygamberi yeterince anlamayan bireylerin tutumları ve toplum telakkileri etkili olmuştur. Buna rağmen hicrî üçüncü asra kadar kadınlar, genelde ilimle

⁸⁵ Örnek için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/5 (2783).

⁸⁶ Müslim, "es-Salât", 29 (133 vd.).

⁸⁷ Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Ahkâmü'n-nisâ*, thk. Amr Abdülmün'im Selîm (Beirut: Müessesetü'r-Reyyân, 2002), 61-62.

⁸⁸ Buhârî, "en-Nikâh", 80 (4891).

⁸⁹ Ebû Dâvûd, "es-Salât", 54 (569).

⁹⁰ Ebû Abdullah Ahmed b. Abdullah Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek alâ's-Sahihayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 2/430 (3494).

⁹¹ Ebû Hafs Amr b. Ali İbnü'l-Mülakkin, *Muhtasaru İstidrâki'l-Hâfizi'z-Zehabi alâ Müstedreki Ebî Abdillehi'l-Hâkim*, thk. Abdullah b. Hamd el-Lüheydân - Sa'd b. Abdullah Âl Hümeyyed (Riyad: Dâru'l-Âsime, 1411), 2/879.

⁹² Gözütok, "İslam Tarihinde Kadın Öğretimi ile İlgili Bazı Yaklaşımlar", 290-291.

⁹³ Gözütok, "İslam Tarihinde Kadın Öğretimi ile İlgili Bazı Yaklaşımlar", 285.

özelde Hanefî fıkıhıyla ilgilenmekten geri durmamıştır. Bu dönemden itibaren gerek felsefe ve mantığın İslam dünyasına girmesi gerekse Şîf Büveyhîlerin ve Fatımîlerin Müslüman toplumun idaresini üstlenmeleri, dönem dönem yaşanan siyasî istikrarsızlık ve güvenlik problemleri, kadınların ders halkalarına/meclislerine ulaşmalarına kısmen mâni olmuştur. Hicrî altıncı asırdan sonra bu olumsuzlukların kısmen ortadan kalması, kadınların bilgiye ulaşmalarını kolaylaştırmış ve ilimle uğraşan kadınların sayısını artırmıştır. Ancak yine de kadın âlimler, erkeklere nazaran azınlıkta kalmıştır. Moğol istilasıyla bu tablo daha da olumsuz bir görüntü arz etmiş ve günümüze kadar ilimle uğraşan kadınların sayısı, dönemsel şartlar ve ataerkil toplum yapısına sahip olan Müslüman milletlerin millî kültür ve telakkilerinin etkisinde kalmıştır. İlk dönemler istisna edildiğinde kadınların genelde ilimle özelde Hanefî fıkıhıyla meşguliyeti, kişisel çabalar çerçevesinde gerçekleşmiştir. Bu dönemlerde ilim çevrelerinde kadınların erkeklerle aynı ortamda bulunmaları, tesettürleri açısından uygun bulunmamış ve hoş karşılanmamıştır. Bu algı, uzun yıllar devam etmiş hatta günümüze kadar gelmiştir. Bununla birlikte fıkıhla uğraşan erkeklerin bulunduğu evlerdeki kadınların fıkıh tahsil etme imkânına sahip oldukları görülmektedir. Onlar, baba, dede, eş, kardeş gibi mahremlerinden fıkıh eğitimi almışlar hatta fetva verecek düzeye ulaşmışlardır. Diğer taraftan tarih boyunca hadis, tefsir, nahiv vb. ilimlere nazaran fıkıhla uğraşan kadınların sayısı azınlıkta kalmıştır. Hanefî mezhebinde de durum aynı paraleldedir. Mezhep tarihinde babaları veya eşlerinden fıkıh eğitimi alan Mâlikî fakihlerinden kabul edilen Esed b. Furât'ın kızı Esmâ bnt. Furât, Alâeddin es-Semerkandî'nin kızı aynı zamanda Kâsânî'nin eşi olan Fâtıma bnt. Muhammed ve İbnü's-Sââtî Muzafferüddîn Ahmed b. Ali'nin kızı Fâtıma es-Sââtî öne çıkmaktadır. Hicrî onuncu asırda Osmanlı devletinin Suriye'yi hakimiyetine almasıyla birlikte özellikle Halep başta olmak üzere bu bölgede Hanefî kadın fakihlerin sayısında ciddi bir artış gözlenmektedir. Kadın fakihlerin verdikleri eserler ile literatürde görüşlerine başvurulma durumu incelendiğinde onların genelde fıkıh ilmine özelde Hanefî mezhebine katkıları, erkeklere nazaran çok daha azdır. Buna göre kadınların, fıkıh ders halkalarına/meclislerine ulaşabildikleri takdirde fıkıh tahsili yaptıkları, telif ve ilmi çalışmalar hususunda ise arka planda kaldıkları anlaşılmaktadır. Bu durumda zikredilen sebepler yanında kadınlara toplumda ve ev içinde yüklenen sorumlulukların da etkili olduğu görülmektedir. Kendilerine yüklenen bu sorumluluklar nedeniyle kadınların uzun zaman alan fıkıh eğitimine, telif ve ilmî çalışmalara uzak kaldıkları, dolayısıyla bu ilimde erkekler kadar öne çıkamadıkları görülmektedir.

Kadının yerinin diğer mezhepler özelinde ve İslamî ilimlerin diğer alanlarında ele alınması, meseleye bütüncül bir bakışı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Abdülvehhâb, Hasan Hüsni. *Şehîrâtü't-Tûnûsiyyât*. Tunus: el-Matbaatü't-Tûnûsiyye, 1353.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Ahkâmü'n-nisâ*. thk. Amr Abdülmünim Selîm. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 2002.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî. thk. Şuayb Arnavûd-Adil Mürşid. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.
- Akerî, Ebû'l-Fellâh Abdülhay b. Ahmed. *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâr men zeheb*. thk. Mahmûd el-Arnâvûd. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1986.
- Altıntaş, Ramazan. "Cahiliye Arap Toplumunda Kadın". *Diyanet İlmî Dergi* 37/1 (2001), 61-85.
- Aslan, Bedri. "Meşhur Fakih Kadınlar (Hicrî İlk Üç Asır)". *Turkish Studies* 13/25 (2018), 41-54.
- Aslan, Recep. "Kadınların Hz. Peygamber'e Yöneltilikleri Sorular ve Bunların Eğitim Açısından Değeri". *Ekev Akademi Dergisi* 15/49 (2011), 51-64.
- Baktemur, Zeynep. "Aydınlanma Çağı Filozoflarına Göre Kadın: Schopenhauer, Kant ve Rousseau Örneği". *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi* 1 (2019), 1-12.
- Birgivi, Muhammed b. Pir Ali. *Zuhru'l-müteehhilîn ve'n-nisâ fi ta'rîfi'l-ethâr ve'd-dimâ*. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 2005.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Mustafa Dîb el-Bağâ. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 5. Basım, 1993.
- Çolakoğlu, Hilal. "Antik Yunan ve Platon'da Cinsiyet Sorunu". *Atatürk İletişim Dergisi* 9 (2015), 223-229.
- Debbâğ, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed. *Meâlimü'l-îmân an ma'rifeti ehli Kayrevan*. thk. Abdülmecîd el-Hayâlî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Şuayb Arnavûd - Muhammed Kâmil Karah Balîfî. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Furat, Ahmet Hamdi. *Haneî Mezhebinin Oluşumunda Kûfe Şehrinin Sosyo-Kültürel Yapısının Etkisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Gazzî, Necmeddîn Muhammed b. Muhammed. *el-Kevâkibü's-sâira bi a'yânî'l-mietî'l-âşirâ*. thk. Halîl el-Mansûr. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- Gözütok, Şakir. "İslam Tarihinde Kadın Öğretimi ile İlgili Bazı Yaklaşımlar". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2 (2001), 269-301.
- Hâkim en-Nisâbûrî, Ebû Abdullah Ahmed b. Abdullah. *el-Müstedrek alâ's-Sahîhayn*. thk. Mustafa Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990.
- Harman, Ömer Faruk - Aydın, Mehmet Akif. "Kadın". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/82-94. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit. *Târîhu Bağdât ve zuyûluhü*. thk. Mustafa Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417.
- Hicrânî, Ebû Muhammed et-Tayyîb b. Abdullah. *Kilâdetü'n-nahr fi vefiyâti a'yânî'd-dehr*. thk. Hâlid Zevârî. Cidde: Dâru'l-Menhec, 2008.
- Houtsma, Martijn Theodoor vd. *Mu'cezu dâirati'l-meârifî'l-İslâmiyye*. thk. İbrahim Zeki Hurşid vd. Kahire: Merkezü's-Şârika li İbdâ'î'l-Fikrî, 1998.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Ali b. Hasan. *Târîhu Dımaşk*. thk. Amr b. Garâme el-Amravî. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995.
- İbn Fâtik, Mübeşşir. *Muhtârü'l-hikem ve mehâsinu'l-kelim*. çev. Osman Güman. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik. *es-Sîretü'n-nebevîyye li İbn Hişâm*. thk. Mustafa es-Sakâ vd. Mısır: Şerike Mektebe ve Matbaa Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdüh, 2. Basım, 1955.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fedâ İsmail b. Ömer el-Kureyşî. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdülmühsin et-Türkî. Kahire: Dâru Hicr, 2003.
- İbn Kutluboğa, Ebû'l-Fidâ Zeynüddîn Kâsım. *Tâcu't-terâcîm*. thk. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1992.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Şuayb Arnavûd vd. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1. Basım, 2009.
- İbn Reşîd es-Sebtî, Muhammed b. Ömer. *Mil'ü'l-ayba*. thk. Muhammed el-Habîb ibn el-Hûce. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1988.
- İbnü'l-Adîm, Ömer b. Ahmed el-Akîlî. *Buğyetü't-taleb fi târihi Haleb*. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed. *el-Kâmil fi't-târîh*. thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmürî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1997.
- İbnü'l-Mülakkin, Ebû Hafis Amr b. Ali. *Muhtasarü İstidrâki'l-Hâfîzî'z-Zehbî alâ Müstedreki Ebî Abdillehi'l-Hâkim*. thk. Abdullah b. Hamd el-Lüheydân-Sa'd b. Abdullah Âl Hümeyyed. Riyad: Dâru'l-Âsime, 1411.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *A'lâmü'n-nisâ fi âlemeyi'l-Arab ve'l-İslâm*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1959.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-müellifîn*. Beyrut: Dâru't-Turâsî'l-Arabî, ts.

- Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdülkebîr el-İdrîsî. *Fihrisü'l-fehâris ve'l-esbât ve mu'cemü'l-meâcim ve'l-meşîhât ve'l-müselsilât*. thk. İhsan Abbâs. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2. Basım, 1982.
- Kışlakçı, Turan. "Felsefeciler Kadınları İlimden Uzaklaştırdı". Haber Portalı. *Timeturk*. 09 Mart 2010. Erişim 25 Aralık 2021. <https://www.timeturk.com/tr/2010/03/09/felsefeciler-kadinlari-ilimden-uzaklastirdi.html>
- Koca, Ferhat. "Bedâiu's-sanâi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/294. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- Kureşî, Abdülkadir b. Muhammed b. Muhammed Ebî'l-Vefâ. *Cevâhiru'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*. thk. Abdulfettah Muhammed el-Hulv. Kahire: Dâru Hicr, 1993.
- Kürd Ali, Muhammed b. Abdürrezzâk. *Hutatu's-Şâm*. Dımaşk: Mektebetü'n-Nûrî, 3. Basım, 1983.
- Leknevî, Ebû'l-Hasanât Abdülhayy. *Fevâidu'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*. thk. Muhammed Bedrettin Ebû'l-Firâs en-Ne'sânî. Mısır: Dâru's-Saâde, 1324.
- Mahmood, Hamid. "The Lost Female Legacy: Women Scholars in Islam". Kişisel. *Hamid Mahmood*. 13 Mayıs 2012. Erişim 25 Aralık 2021. <https://hamidmahmood.co.uk/tag/the-lost-female-legacy-women-scholars-in-islam/>
- Makdisî, Ebû Muhammed Abdülganî b. Abdülvâhid. *el-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*. thk. Şâdî b. Muhammed Âl Nu'mân. Kuveyt: Şeriketü Girâs, 2016.
- Mekkî, Ebû't-Tayyîb Muhammed b. Ahmed. *Zeylû't-Takyîd fi ruvâti's-sünen ve'l-esânîd*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- Mekkî, Muvaffak b. Ahmed. *Menâkibü Ebî Hanîfe*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1981.
- Mevsîlî, Abdullah b. Muhammed. *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr*. thk. Mahmûd Ebû Dakîka. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1937.
- Molla Hüseyin, Muhammed b. Ferâmuz. *Dürerü'l-hükkâm şerhu Gureri'l-ahkâm*. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1. Basım, 1955.
- Nedvî, Muhammed Ekrem. *el-Vefâ bi esmâi'n-nisâ*. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1442.
- Nedvî, Muhammed Ekrem. "Two Questions About the Dictionary of Women Scholars". Kişisel. *Shaykh Mohammad Akram Nadwi*. Erişim Tarihi: 02 Kasım 2021. <https://www.akramnadwi.com/two-questions-about-the-dictionary-of-women-scholars/>
- Nadwi, Mohammad Akram. *al-Muhaddithât: The Women Scholars in Islam*. London: Interface Publications, 2007.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. *Sünenü'n-Nesâî*. thk. Abdulfettâh Ebû Gudde. Halep: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1986.
- Sebezmûnî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ya'kûb. *Keşfü'l-âsâri's-şerife fi menâkibi'l-İmâm Ebî Hanîfe*. thk. Latîfürrahmân el-Behrâicî el-Kâsimî. İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd, 2020.
- Sehâvî, Ebû'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman. *ed-Dav'ü'l-lâmi' li ehli'l-karni't-tâsi'*. Beyrut: Menşûrâtü Dâri'l-Mektebeti'l-Hayât, 1991.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed el-Mervezî. *et-Tahbîr fi'l-mu'cemi'l-kebîr*. thk. Münîre Nâcî Sâlim. Bağdat: Riâsetu Dîvânî'l-Evkâf, 1975.
- Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed. *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993.
- Sibt İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Muzaffer Yûsuf b. Kızıoğlu. *Mirâtu'z-zemân fi tevârihi'l-a'yân*. thk. Ammâr Rîhâvî - Muhammed Rıdvan İrksûsî. Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2013.
- Şeybânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan. *el-Kesb*. nşr. Abdülhâdî Harsûnî. thk. Süheyl Zekkâr. Dımaşk: y.y., 1980.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi. Kahire: Dâru İbn Teymiyye, 2. Basım, 1994.
- Tâlibî, Abdülhay b. Fahreddîn el-Hasenî. *Nüzhetu'l-havâtir ve behcetü'l-mesâmi' ve'n-nevâzir*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1999.
- Temîmî, Takiyyüddîn b. Abdülkâdir ed-Dârî. *et-Tabakâtu's-seniyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*. thk. Abdulfettah Muhammed el-Hulv. Kahire: Lecnetü İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, 1970.
- Teymûr, Ahmed b. İsmail b. Muhammed. *Nazara târihiyye fi hudûsi'l-mezâhibi'l-fikhiyyeti'l-erbaa*. Beyrut: Dâru'l-Kâdirî, 1990.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1996.
- Yahsubî, Ebû'l-Fadl İyâz b. Musa. *Tertibu'l-medârik ve takrîbu'l-mesâlik*. thk. İbn Tâvî et-Tancî vd. Muhammediyye: Matbaatu Fidâle, 1970.
- Yıldız, Hakkı Dursun-Yetkin, Şerare. "Abbâsîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/31-56. Ankara: TDV Yayınları, 1988.
- Yılmaz, Hüseyin. "Hz. Peygamber Döneminden Günümüze Kadınlar ve Cami Eğitimi". *Değerler Eğitimi Dergisi* 5/14 (2007), 107-130.
- Yiğit, İsmail-Bektaş, Engin. "Emevîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/87-108. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Yûsuf, Muhammed Hayr Ramazan. *el-Müellifât mine'n-nisâ ve müellefâtihinne*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2. Basım, 2000.

- Yûsuf, Muhammed Hayr Ramazan. *Fakîhât Âlimât*. Riyad: Dâru Tuveyk. Erişim 28 Ekim 2021. www.ktibat.com/showsubject-link-1422.html
- Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. *Mu'cemü's-şuyûhi'l-kebir*. thk. Muhammed el-Habîb el-Hîle. Taif: Mektebetü's-Sıddîk, 1988.
- Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb Arnavûd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1985.
- Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmurî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1993.
- Zihni Efendi, Mehmed. *Meşâhîru'n-nisâ*. İstanbul: Dâru't-Tibâati'l-Âmira, 1294.
- Ziriklî, Hayreddîn b. Mahmûd. *el-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.